

دوو به ره و پیش

یه ک به ره و دواوه

دوو به ره و پیش یه ک به ره و دواوه
راپورتی چاودیری پیشکاریه کانی مافه کانی وه شانگه ربه کلتوری کوردی
(پوخته ی فراوان بۆ زمانی کوردی - سۆرانی)

2020

دوو به ره و پیش یهک به ره و دواوه

راپورتی چاودیری پیشیلکارییه کانی
مافه کانی وه شانگه ری کلتوری
کوردی

تیمی لیکۆلینه وه

ره ها رو هاقیتو غلو
رۆژ گیراسون
نهمینه چۆبان

دیزارین

Archetype Creative - [instagram.com/arc.cre.stu](https://www.instagram.com/arc.cre.stu)

نهم بلاوکر او میه به پالپشتی دارایی یه کیتی ئه وروپا له چوار چیه وه یه نامه ی یه کیتی
ئهوروپادا بهرهم هینراوه. تهنیا کۆمهله ی خهباتی کوردی بهرپرسه له ناوه رۆکی
نهم بلاوکر او میه و به هیچ شیوه یهک رهنگدانه وه ی بۆچوننی یه کیتی ئه وروپا نییه

پوختەى فراوان بۆ زمانى كوردى - سۆرانى

پروژەسى چارەسەرى كە لە ئىوان 2013 - 2015 بەردەوام بوو ، بوارى گشتى كوردى فراوان كرد و ئەمەش لە فېرېوون و بەكارھىنانى زماندا ديار بوو . بايەخى بلاوكراوەكانى سەر بە كوردى يان كورد زىادى كۆبوو و پەخشى رۆشنىرى كوردى تا رادەيەك باش بوو . بەلام كۆتايى ھىنان بە پروژەسى چارەسەرى و دەستپىكىردنى شەر - ئەم جارە لە شارەكاندا - زەحمەتى گەورە دەستپىكىرد . بۆ پەخشى كوردىش زۆر جار دۆخەكە وەبەرھىنانەوہىە بۆ سالەكانى 90 . زمان و بلاوكردنەوہى كلتورى لە توركيا كە بەھۆى ھەلۆشكانى پرسى كورد كاريگەرى لەسەر دروست بوو ، لە سالى 2016 ھوہ بە چەندىن جۆر تەھەدا و پىشپىلكردنى مافەكان دا تىپەر دەپىت .

وہشانگەرانى كورد كە لە ماوہى چەند سالى رابردوودا باسى دۆخى پەخشى دەكەن ، دەللىن لە سالانى 2015-16 ھوہ مەرچەكان "بەرەو خرابوونە" يان "لە راوہستاندا" ماوہتەوہ . لە ئىوان ھۆكارەكانى ئەم راوہستاندا كاريگەرى بە تاوانكردنى زمان لەگەل كۆتايى پروژەسى چارەسەرى و دەستپىكىردنى مەملەتلىكاندايە . بۆ ئوونە وەشانخانەى ئارام كە كنىبە جۆراوجۆرەكانى لە سەرەتاي دامەزراندنيەوہ قەدەغە كراون ، پاش ناكۆكيەكانى سالى 2015 و دامەزراندنى قايم لە سالى 2016 دا كەوتە پىگەيەوہ ، ديسان و اشاخانەى ئاقبىستا لە چەند سالى رابردوودا 15 كنىبى قەدەغە كراوہ .

زىاترېوونى سىياسەتى سانسۆرى توند و بەرپلاو لە توركيا لەم سالانەى دوایدا رىگە نادات بە ھۆى پەرەسەندنەكانى ناو چوارچىوہى پرسى كورد ، بارودۆخى ئەم گرۇپە لە چوارچىوہى تاواندا تۆمار بكات . لىكۆلىنەوہەكانى چاودىرى كە تىشك دەخەنە سەر بوارى رۆشنىرى ئەو پىشپىلكارىيانە دەگرىتەوہ كە لەلایەن بلاوكەرەوہ كوردەكانەوہ دەنالین . ھەرەوہا كاردانەوہى رىكخراوہكانى مافى مرۆف بۆ سانسۆرىش جەخت لەسەر پىشپىلكارىيەكان دەكەتەوہ لەم بوارە ، بەلام رادەى پىشپىلكارى لەم بوارە و وىنەى بارودۆخەكە وەك پىبوست لەو توپزىنەوہ بە گشتى لە تىگەيشتن دوورە . لە سەر ئەم پىبوستىيە ناوہندى خەباتى كوردى راپۆرتىك لە سەر پەخشى كلتورى كوردى ئامادە كۆدوہ .

بۆ پىشاندانى دۆخى وەشانگەرى كوردى و راکىشانى سەرنجى خەلك سەر پىشپىلكردنى مافەكانى بە سەرنووسى "دوو بەرەو پىش بەك بەرەو دواوہ" بە يارمەتى بەشداربووان "راپۆرتى چاودىرى پىشپىلكارىيەكانى مافەكانى وەشانگەرى كلتورى كوردى" دەرچوو .

چاودىرى كۆردن لەم لىكۆلىنەوہەيەدا؛ ئازادى دەرپىنى بىرېوچوون و قەدەغەى جياكارى ، مافەكانى گرۇپە ئەتى و كلتورىيەكان گرىنگ دەكات . بەتايەقى ئازادى رادەرىپىن و قەدەغەكردنى جياكارى لەو چوارچىوہەدا پىشان دەدات . لە سەر بنەماى پرنسىبە بنەرەتپەكانى وەك "پەيمانامەى ئىونەتەوہى بۆ نەھىشتى ھەموو شىوازەكانى جياكارى رەگەزى" ، "پەيمانامەى ئىونەتەوہى مافەكانى كەسى و سىياسى" ، "پەيمانامەى مافى مرۆفى ئەوروپا" و "پەيمانامەى جىيانى نەتەوہ بەكگرتووەكان" و نۆرمەكانى دامەزراوہكان وەك رىكخراوى ئاساپش و ھاوكارى لە ئەوروپا كە مافى وەك قەدەغەى جياكارى ، ئازادى رادەرىپىن و پىوہرە پەيوەندىدارەكان دەستپىشان دەكەن .

جگە لە پشكىنى مېدىا و پىنداچوونەوہى دۆسيەكانى كەيسەكە ، ئەو داتايانەى لە چاوپىكەوتنى قولەوہ بە دەست خرابوون و بە كۆى گشتى 16 كەس لە نوپەرانى بلاوكەرەوہ و وەشانگەرە خاوەن شارەزايى لە بوارەكەدا ، شىكرايەوہ .

نوپەرانى ئەو وەشانخانە كوردیانە توپزىنەوہەكەى مېژووى پەخشى كەلتورى كوردى لە توركيا وەك رىگايەكى كە مېژووەكەى دەگەرپتەوہ بۆ سەردەمى عوسمانىيەكان و لەم گەشتەدا بە چەندىن خالى بنەرەتپەتپەدەپەرن . ئەم گەشتەكە لە سەردەمى مەشرووتەتەوہ دەستى پىكرد . ئەو كاتەى چاكردن

دهستی پیکرد به شیوهیهکی چالاکانه له دوا سهردهمی ئیمپراتوریهتی عوسانیدا و سستبوونی سانسوری سالانی مهشرویهتی تا ماوهیهکی زور له سالهکانی یهکه می کوماروه دهچریت .

به جوولانهوهی بواری سیاسی پیش 1980، به بهرچاوخستنی جاریکی تر بلاوکراوهی کوردی دهستی کرد. به تایهتی له ناوهراستی نهو دهدهکانهوه که وهشانگهکان وهک بلاوکراوهکانی رۆشنییری کوردی به زوری له ژیر چاودیزی گروپیکی سیاسی یان فیکری یان ناییدا بوون.

کودهتای 1980 بۆ کورد دهکریت وهک چواررینیا ئینکی گریگ له خهباتی ئاسمیله یهشندا ناوبنری. یاسای بلاوکراوهکان به زمانهکانی جیا له تورکی که له سالی 1983 له لایین بهرئوه بهرایهتی سهربازیوهه دههچوو، رینگری له بلاوکراوهوه به زمانی کوردی دهکات و جهخت لهوه دهکات که "دهرپین و بلاوکراوهوه و بلاوکراوهوهی بیر و رای به ههر زمانیک جگه له زمانی فهومی یهکه می ئهوه دهوله تانهی که له لایین دهولهتی تورکیاوه دانپیتراون، قهدهغهیه"

ئهوه راگه یاندنانهی تورگوت ئوزال که دهلیت ده بیته کیشهی کورد چاره سهر بگریته ههنگاوی یهکه می گریگن له داخستنی ئهوه سهردهمه می که کورد و کوردی پشتگوتی دهخرین. له کوتاییدا لابرینی ئهوه یاسایه و نههیشتنی ئهوه کوسپانهی که له بهردهم کورددا دایانابوو نایین. له دوا سهردهمی دهولهتی عوسانییهوه، ئهوه چپوونهی پهخشی کورد لهوه ماوه یهدها به رهو پیش رۆبشت.

یهکیک له ناکامه سهرهکیهکانی راپورتی پهخشی کولتووری کورد ئهوه یه که گهشترین ماوهی بلاوکراوهوهی کوردی له تورکیا به «پروژهی چاره سهری» ناوده برین. پهخشی کوردی که تا سالی 2000 ئالۆزی جۆراوجۆزی بهخۆیهوه دی، له پروژهی نیشته جینوونی 2013-15 داگه یهشته بهر فراوانترین کاریگهری. بهلام له گهله دهستی پیکردنی شهه که دا کاریگهری و بینینی کهم بوویهوه ئهوه ماوه یه که زهحمهت بوو کتیب کۆکردنهوه، قهدهغه، زهحمهتی چاپکردن، دابهشکردن و بهشداری کردن له پینشانگاکان و فشاره یاساییهکان دووباره بینزایهوه .

دهکریت ئهوه پینشیلکاریهکانی که له ئهنجامی چاودیزیکردن له ژیر چهند ناوینشائیک ئهنجام یان ههیه جیا بگریته:

جیاکاری و پینشیلکاریهکان له بواری چاپ و دابهشکردندا وهک کیشهی بهردهوامهی پهخشی کوردی دههته کهون. ههلوئستی کومپانیایکانی دابهشکردن، زنجیره کیچی سهرهکی و سایتهکانی فرۆشتنی کیچی مهجازی بۆ "نا زهفکردنهوه" کاری ئهوه بلاوکراوه. ئهوه راستیییه که ئهوه بهرههمانه له گهله بییتی (ئۆفیس پۆست) بارکراون به شیوهیهکی زور دهگه رینهوه وهک کیشهیهک که له 90 ههکانهوه بهردهوام بووه.

وادیاره دامه زرانندی قهیمهکان بۆ ریکخواه نا حکومیهکان و شارهوانیهکان کاریگهری نه ریتی له سهر پهخشی کورد به شیوهی جۆراوجۆر کردووه. له کاتیکدا که وهک سهختی بهشداریکردن له پینشانگاکانی کتیب که له لایین شارهوانیهکانهوه ریکده خرابوون، لابرینی کیچی کوردی له کتیبخانهکانی شارهوانی و داخستنی باخچهی منالانی کوردهکان، له بینینی زمان کهم دهکاتهوه، و اتیده گهشتن که بلاوکراوهوه به شیوهیهکی نه ریتی لهم روهوه کاریگهری ههیه چونکه کارمندانانی گشتی که له گهله KHK (بریار نامه ی له حوکی یاسادا) ههنارده دهکریت به زوری به کاربهری ئهوه به شه.

کیشه و پینشیلکاریهکان له بهشداریکردن له پینشانگاکانی کتیدا، پیده چیت رووبه ریکی دیکه بیت که کاریگهری له سهر لاوازیوونی بلاوکراوهوه کوردیهکان کردووه لهوه ماوه یهدها بلاوکراوه لاوازیووهکانی ئابوری بانگهیشتی پینشانگاکان ناکریت، ئهوه کاربهردانهی بۆ بهشداریکردن ههیه قبول ناکریت یان تهنا ته ئهگه ر قبولیش بگریته، یان له دوا خوله کدا راگواستن دۆخی زیانیلکه وتوهکانی ئهوه که رته دوویات بکاتهوه .

ئهوه جیاکاریهیه که له پشتیوانی وهزارهتی رۆشنییریدا ئهزمون کراوه به دوورخستنی نووسه رانی کورد دهستی پیدهکات چونکه زمانی کاره که تورکیه له پشتگیری کردن وهک "یه کهم به رهههه". جگه له وهش نه بوونی کیچی بلاوکراوهوه کوردیهکان له کرپنی کتیب بۆ کتیبخانهکانی وهزارهت وهک زیانهکانی ئهوه به شه دهووستیتهوه. تا ئیستا وهزارهت به کۆی 4 کتیب له ئافیس تاوه وه ریکرتووه، که تهها یهک دانه یان به کوردی بووه.

قهدهغه کردنی کتیب و کۆکردنهوه یان یهکیکه له کیشهی هه ره تازار بۆ بلاوکراوهوه کوردهکان. به گویره ی هه والی بلاوکراوهوهکان، له سالی 2009 هوه به لایینی که موهه 117 کتیب له بلاوکراوهوه کوردهکان قهدهغه کراون. زیاتر له 100 لهو کتیبانه، که 102 یان له ئارام هوه دههچوون و 15 یان له بلاوکراوهکانی ئافیس تاوه دههچوون، دوا ی کوتای هاتی پروژه ی چاره سهری قهدهغه کراون.

پێتهچی ئەو کتێبانهی که نێردرابوون بۆ بەندیخانەکان بۆ زیندانیهکان، وهک پێشئیلکارییه که له مافی بلاوکه رهوه و بهندکراره کان. نوێنه رانی بلاوکه رهوه کان چاویکه وتنیان له گهڵ پشککرد که ئەو کتێبانهی که دەست به سهريان گیراوه و قهدهغه کراون، ئەو کتێبانه بوون که له هه لکوتانه سه ر مالهکاندا گیراون، چونکه به ناو و بهرگ و هتد سه رنجی پۆلیسیان بۆ لای خۆیان راکیشاوه، یان رهوانهی زیندان کراون و نه دراوه به زیندانیهکان. بلاوکه رهوه کان هاو بهشن له وهی که چه ندين کتیب که ژماره یهکی زۆر لاپه ریه یان هه یه له ماوه ی 24 کاتمه تردا قه دهغه کراون که به پۆلیسیان راکه یاندوووه، ناکریت له ماوه یهکی وه ها کورتدا خویندنه وه و هه لسه نگاندنیان بۆ بکریت. ههروه ها "به خیرای قه دهغه ده کریت چونکه کتیبه کان له بلاوکه رهوه کوردیه کانه وه هاتوون و ده سه ته واژه ی وه ک کوردستانیان تیدایه".

ههروه ها فشاری یاسای له سه ر بلاوکه رهوه کان پێشئیلکاری ده وه سه ئیته وه که کاریه گه ری نه ریتی ده کاته سه ر په خشی کورد جیاکاری، سه رکوت کردن و پێشئیلکاری له دژی بلاوکه رهوه ی کوردی، راسته وخۆ نوو سه ران و بلاوکه رهوه کان به ئامانج ده گریت. ههروه ها سه ر دپه ره کانی ناو براو به ئامانج ده گریت ههروه ها ده سه ته سه رکردن و ده سه تگه رکردنی بپه ره کان له ژیر کاریه گه ری ئەو که شی که دوا ی کوتای هانتی پرۆسه ی چاره سه ری پێک هاتوو ه و پێکدادان ده سه تی پێکرد نه ئام ده دریت. عه بدولا که سه کین، خاوه نی ده زگای بلاوکه رهوه ی ئاقیستا و نازاد زال، به رپه وه به ری بلاوکه رهوه ی [J&]، له نه ئجامی که ش و هه وایهکی له وه شپه وه یه دا، له رینگه ی ریکاری یاسایه وه خراون.

زۆریک له بریاره کانی لیکۆلینه وه و دادگایی کردن و دوورخسته وه ی کتیب له بواری بلاوکه رهوه ی کوردیدا ، بۆ " تاوانی بلاوکه رهوه ی پرۆیاگه نده ی تیرۆریستی " ده برین. ئەمه رۆ ئەم وتاره بۆته ئامرازیک که نازادی راده رپینی فراوانی خه لکی له تورکیا وه ک کۆمه لگای مه ده نی و سیاسي و راکه یاندن سنوردار و سزا ده دات. له گه ل ئەوه شدا ئەو پێشئیلکارییه له ویدا ناوه سه ئیت، بۆ نمونه ئەو راستیه ی که ته نانه ت ئەو کتیبانه ی پیش دامه زراندنی په که که نوو سراون، به " پرۆیاگه نده ی ریکخراوه یی " له بهر ژه وه نده ی په که که دا داده نرین، نیشانه دریکه ی گریگی به کاره ئینانی که یه یی ئەو شتوازه یه.

تهماشای ئەو پێشئیلکاریانه بکه ن که له سه ره وه جیا کراون و له راپۆرته که دا ورد و درشتی وا تیکه یه شتراه که ده ره ئینانی کوردی بووه قوربانی به هۆی پێشئیلکاری مافه کانی ته واو له په یمانه نیوده وه له تیه کان.

بۆ نمونه، ئەگه ر ده ته ویت به کاری به ئیت دادگایی کردنی بلاوکه رهوه کان بۆ ئەم تاوانه به یی به لگه ی بهرجه سه ته، به یی " پرۆیاگه نده ی ریکخراوه ی "، پێشئیلکردنی ئەو گه ره تیه ی پێک نه هینی که " که سه به فیل یان کم و کورپیه ک تاوانبار ناکریت که له کاتی نه ئجامدانی دا تاوان پێک نه هینی به یی یاسای نیشتمانی یان نیوده وه له تی " که له په یمانامه ی نیوده وه له تی بۆ مافه مه ده نی و سیاسیه کان دا جه ختی له سه ر کراوه ته وه. دیسان ئەو راستیه ی که وه زا ره تی رۆشنیری ته نیا پشتگیری له کاره کانی تورکی ده کات و نزیکه ی هه یچ ئیشیک له بلاوکه رهوه کوردیه کان وه ر ناگریت، پێشئیلکردنی بنه مای " په کسانی " زامنکراو له ده سه توری تورکیا. له لایه که ی دیکه ش وا تیده په یزی که ئەو هه لوێسته ی سه باره ت به کورد له و ماوه یه دا پێشئیلکردنی ماده ی 7 ی په یمانامه ی نیونه ته وه یی نه هیشته ی هه موو شپه وه کانی جیاکارپه رگه زی و ماده ی 18 - 22 ی به یانامه ی جیهانی ریکخراوی UN بوو که زامنکردنی نازادی یروباوه ر و ده برین، نازادی بیر و مافی رۆشنیرییه. له گه ل ئەوه شدا هه لوێسته ی PTT (ئۆفیس پۆست) به تابه تی و ئەو کۆسپ و ته حه دای که به رامبه ر په خشی کورد له پێشانگاکان دا سه پینراون. پێشئیلکردنی " مافی ده سه تکه وتن و گواسته وه " پێک نه هین که له په یمانامه ی نیوده وه له تی مافه مه ده نی و سیاسیه کاند مسۆگه ره.

بۆیه پیده جیت ئەو بلاوکه رهانه که وا دیاره که له کاتی پرۆسه ی چاره سه ریدا " سه رده می زیرین " ی بلاوکه رهوه ی کوردی ئەزه موون کراوه. دیسان له گه ل ده سه تپێکردنی شه ردا، چوونه ناو قۆناغیکی دژوار و هه لاواردن و پێشئیلکارییه وه. لێره وه به گریگ ده ییزیت که چه ند هه نگاویک بۆ پێشخسته ی په خشی کوردی له تورکیا هه لئینجاو و ئەو زه حمه تیووبانه ی که پتیوستی به هه نکاو هه یه بۆ ئەزه موونیکه ی باش.

خولی کوردی هه لئیندراو که له قوتابخانه کاند ده و ترانه وه، به هۆی نه بوونی مامۆستا وه ک پتیوست سویدی لیوه ر نا بریت و به و هۆیه شه نه کردنه وه ی خوله که وا تیکه شتن که په یمانگاکان که به ناوی زمان و دیالیکته کانی زیندوووه دامه زراون، پاش ته واو بوونی پرۆسه ی چاره سه ری لاواز بوون. په نگه بتوانن هه ندیک چاره سه ری پشککه ش بکریت بۆ ئەوه ی ئەم کیشانه و هاوشپه وه کان به رده وام نه بن.

1) بوژانه وه خولی ده سه ته ژیران و ئەم په یمانگایانه به ناوی خۆیان به شداری له مانه وه ی کوردی و پشککه وتنی بلاوکه رهوه ی کوردی ده کهن .

2) نه هیشتنی نه ریته جیاکاریه کان به تاییه تی له ده زگاکانی ده ولت، لایردنی به ره به سسته به رامبه ر به کورد، هه لسه نگانندی بارودوخه کانی وهک قه ده غه کردنی هه ره مه کی و به ره به سستکردن له چوارچیوهی قه ده غه کردنی جیاکاری و پاراستنی قه ده غه کردنی جیاکاری، به شداریه کی نه ریتی ده کات له ناشتی کومه لایه تیدا و کاریگه ری نه خلاق ده بیت له سه ر رای گشتی کورد و جیهانی په خش.

3) وه زاره تی رۆشنیری و ریکخرام په یوهنده کانی بو وه رگرتی کئی کوردی و دانانیان له کئیخانه کانیان هه م هانی که رته که بدن و هه م کومه ک به گۆرینی تیروانیی نه ریتی کوردی بکن.

4) گۆرانی نه و بۆچونه ی " پرویاگه نده ی تیروریستی " که نه مه ش ده بیته کۆسپ له کاری بلاوکه ره وه کانی کورد، له به رزه وه نده ی نازادی راده رپرین ده بیته هۆی زامن کردنی نازادی راده رپرین له و به شه ی که باه تی راپورت ته که یه و هه روه ها له رووی یاسا و مافه کانی مرۆفه وه.

5) لیکۆلینه وه جۆراو جۆره کان ده ریده که ون که ژماره یه کی به رچاو له کورده کان په روه رده ی فره زمانیان له بنه ره ته وه ده ویت. ناسین و جیه جیه کردنی نه م مافانه ده بیته هۆی زیاتر به کارهینانی زمانی کوردی له قوناعی پیش خویندنه وه و نه مه ش به شیوه یه کی ناراسته وخۆ کاریگه ری له سه ر په خشکردنی نه ریتی ده بیت.

6) به فه رمی قبوولکردنی کوردی و پیدانی به زمانه که به پله یه کی ده ستووری مانای ده سته به رکردنی یه کسانی له ناستی کومه لایه تی و یاساییدا بییت و ده بیته گرنکرتین ههنگاو له چاره سه رکردنی کیشه که دا.

KURDISH
//////STUDIES
CENTER